

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 4.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **GYÓNI GÁBOR**
OROSZORSZÁG MINT BIRODALOM
- **SZ. BÍRÓ ZOLTÁN**
AZ OROSZ BIRODALOM „IDEGENJEI”
- **JEKATYERINA PRAVILOVA**
A BELSŐ TRANSZFEREK SZEREPE
AZ OROSZ BIRODALOM IGAZGATÁSÁBAN
- **DEÁK ANDRÁS**
GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ ÉS ORIENTÁCIÓVÁLTÁS
A POSZTSZOVJET TÉRBEN
- **ALEKSZANDR SZTIKALIN**
AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
ÉS A SZOVJET–JUGOSZLÁV VISZONY
- **SZEMLE**
KÉPES GYÖRGY, KRÁNITZ PÉTER PÁL, KECSKÉS D. GUSZTÁV ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 4.

TARTALOM

Birodalomkutatás Oroszországban (Sz. Bíró Zoltán)	503
<i>Tanulmányok</i>	
Gyóni Gábor: Oroszország mint birodalom. Az Orosz Birodalom területe és népessége	505
Sz. Bíró Zoltán: Az Orosz Birodalom „idegenjei”	521
Jekatyerina Pravilova: A belső transzferek szerepe az Orosz Birodalom igazgatásában	553
Deák András: Az inercia jegyében. Gazdasági modernizáció és orientációváltás a posztszovjet térben	575
Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszlav	607
Sashalmi Endre: A koronázási érme mint legitimációs médium a 18. századi Oroszországban. I. Katalin, Anna, Erzsébet és II. Katalin császárnők koronázási érméinek ikonográfiai vizsgálata	625
<i>Műhely</i>	
Alekszandr Sztikalin: Az 1956-os magyar forradalom és a szovjet–jugoszláv viszony 1956–1957. Egy orosz–szerb forráskiadási munkát kapcsán	645
<i>Szemle</i>	
Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai (Képes György)	667
Atatürk és az Új Törökország képe a náci ideológiában (Kránitz Péter Pál)	672
A frankofón Európa és Magyarország a hidegháború kezdetén (Kecskés D. Gusztáv)	675

Jelen számunkat szerkesztette: Sz. Bíró Zoltán

Atatürk és az Új Törökország képe a náci ideológiában¹

2014 novemberében jelent meg Stefan Ihrig *Atatürk in the Nazi Imagination* című monográfiája. A fiatal német történész a jeruzsálemi Van Leer Intézet munkatársaként a két világháború közötti török–német kapcsolatokat kutatja, kötete új fejezetet nyit a náci ideológia és világkép eszmetörténeti vizsgálatában, mivel szembemegy több, korábban általánosan elfogadott nézettel. Ernst Nolte szerint ugyanis Mustafa Kemal „nemzeti védelmi diktatúrája a fasiszmus vizsgálatának legföljebb a horizontjához tartozik”. A nemzetközi szakirodalom azonban rendre csupán európai kontextusban elemez, és a nemzetiszocializmust – gyökeireit, fajelméletét, ideológiáját és világnézetét – elsősorban Mussolini fasiszta állam- és társadalomelméletének nyomán, a bolsevik térhódítással szemben kibontakozó radikális nacionalizmusként és tekintélyuralmi rendszerként írja le. Ihrig ezzel szemben a nemzetiszocializmus eszmerendszerének rendkívül összetett, számos nemzetközi hatást magán viselő előtörténetét az „Új Törökország” eszméjére és az úgynevezett kemalizmushoz fűződő szoros és meghatározó kapcsolatokra vezeti vissza.

A kötet elsősorban német sajtótermékek – a konzervatív *Neue Preussische Zeitung* (közismert nevén *Kreuzzeitung*), a *Deutsche Tageszeitung*, a *Deutsche Allgemeine Zeitung*, a *Kladderadatsch*, a *Weser Zeitung*, a szociáldemokrata beállítottságú *Vorwärts*, illetve a nemzetiszocialista kötődésű *Völkischer Beobachter* és *Heimatland*, valamint a tömegmédiá egyéb termékei, bulvárlapok, élclapok –, továbbá memoárok, kiadványok, levelezések, audiovizuális források alapján kívánja bemutatni, hogy a török függetlenségi háború és a Mustafa Kemal által alkalmazott hatalomtechnikák milyen esszenciális hatást gyakoroltak a náci világgépre és ideológiára, a kezdetektől egészen a bukásig. A török függetlenségi háború és az azt lezáró lausanne-i békeszerződés volt az első alkalom, hogy az I. világháborút lezáró békeszerződések revíziójára sor kerülhetett, ami a náciak szemében az új, modern világ irányába tett első lépést jelentette. Az I. világháborút követően a Weimari Köztársaságban a politikai közép, a jobb- és szélsőjobboldal egyaránt a versailles-i béke revízióját tekintette Németország legfontosabb feladatának, így a törökországi események 1919 és 1923 között a német sajtóban megnyilvánuló külpolitikai diskurzus legkiemelkedőbb fontosságú témáját jelentették. Általánosan elfogadott volt a nézet, miszerint Törökország az egész antant, a világháború végével kialakult globális hatalmi rendszer ellen harcolt, s aratott felette győzelmet az 1923. évi lausanne-i békeszerződés képében.

1 Ihrig, Stefan: *Atatürk in the Nazi Imagination*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 320 p.

Az NSDAP 1920. december 16-án vette meg – Ernst Röhm szavai szerint az SA szellemi fegyverét – a *Völkischer Beobachter* című lapot, ezen a napon jelent meg hasábjain a „török nacionalisták” és Atatürk követendő mozgalmát bemutató cikk – ettől a naptól kezdve Németországban híradások, cikkek és tanulmányok ezrei járták körül a *hős Törökország* és a *török csoda* témáját, a *török példa*, a török eszközök és metódusok németországi alkalmazásának lehetőségeit latolgatva. Friedrich Hussong antiszemita és revizionista publicista 1922. évi „Mann und Masse” című cikkében Atatürkököt a *kreatív Führer* személyiségjegyeivel ábrázolta, aki képes a megzavart és legyőzött tömegeket egységes nemzetté kovacsolni, s belőlük ütőképes hadsereget szervezni. Hans Tröbst antiszemita publicista Kemal oldalán szolgált a török függetlenségi háborúban, 1921 és 1923 között hatrészes cikksorozatában Atatürkököt háborús hősként, igazi Führerként; a török helyzetet a német helyzet reflexiójaként; a sèvres-i Örményországot Lengyelország megfelelőjeként ábrázolta. Hatodik, a sorozatot lezáró, utolsó tanulmányában egy egyesült nemzeti front létrehozását, a „nemzet megtisztítását” helyezte kilátásba, miként az Törökországban is megvalósult, amikor a török nacionalista hadsereg elűzte, elpusztította az ország görög és örmény lakosságát. Tröbst az SA egyik gyűlésén is beszélt erről, majd előadására reagálva Hitler nevében titkára a következőket írta az újságírónak: „Amit Ön Törökországban tapasztalt, azt fogjuk megvalósítani mi is.” Néhány nappal a sörpuccs előtt a *Heimatland* arról értekezett, hogy a jövőben a német „politikai gravitáció központja” nem Berlinben, hanem Münchenben lesz, amint azt Kemal pasa is tette Ankarából kiindulva Törökországban („Ankara Münchenben” elgondolás).

A sörpuccsot követően Hitler az ellene indított bírósági eljárás során, védőbeszédében a nemzeti felszabadulás kapcsán Enver pasa és Kemal pasa példáján keresztül igyekezett érzékeltetni, hogy a haldokló ország feltámasztását nem lehetséges az ország testének beteg részéből kiindulva megkezdeni (ezzel is az Ankara–Konstantinápoly, illetve a München–Berlin ellentét párhuzamára utalt). A hazaárulás vádjára két államférfi legitimációs törekvéseit hozta fel védekezésül: a puccskíséret jogosságát Mustafa Kemal pasa és Benito Mussolini példájával próbálta igazolni.

Hitler kancellári kinevezését követően a német politikai diskurzusban és sajtóban Mustafa Kemalt következetesen mint Hitler példaképét, „csillagát az éjszakában” ábrázolták. A *Berliner Lokal-Anzeiger* 1933-ban az Új Törökországot az *új világrend szimbólumaként* emlegette, míg a *Kreuzzeitung* 1933 novemberében a német nemzetiszocializmus és a török kemalizmus testvéri viszonyáról közölt cikket. Hitler 1933-ban a török *Milliyet* lapnak adott interjút, amelyben hangsúlyozta, hogy Atatürk személye önbizalmat adott neki, hogy a nemzetiszocializmus eszméit sikerre viheti. 1938-ban Atatürk születésnapja alkalmából Hitler úgy fogalmazott, hogy Atatürk volt az első személy, aki megmutatta: újjá lehet teremteni és mozgósítani lehet azt az erőt, amelyet egy ország, egy nép már egyszer elvesztett. Továbbá hozzátette: „Mussolini volt az első, én pedig a második tanítványa [Kemal pasának]”. Egyes feljegyzések szerint egy Mustafa Kemal-mellszobrot is becses tulajdonaként tartott számon. 1939 áprilisában, Hitler negyvenedik születésnapján a török delegáció felkereste és felköszöntötte a kancellárt, aki a következőképpen fejezte ki háláját: „Törökország volt a mi példaképünk.” Később, a Lengyelország ellen viselt háború közepette pedig a következőket mondta a török nagykövetnek, Hüsrev Geredének: „Atatürk példáját követjük.” 1938 novemberében Németország a sörpuccs 15. évfordulójára emlékezett, ekkoriban zajlott a kristályéjszaka, valamint Csehszlovákia megszállása is, ennek ellenére amikor 1938. november 10-én Mustafa Kemal Atatürk elhunyt, minden jelentős német sajtótermék címlapon emlékezett meg a „török Führer”-ről.

Ihrig könyvében számos egyéb példával támasztja alá abbéli meggyőződését, miszerint a náci Németországban Mustafa Kemal Atatürknek valóságos hagiográfiája alakult ki: Törökországon kívül a legtöbb Kemal-életrajzt Németországban adták ki, az egyik 1935-ben élte tizedik kiadását, s Joseph Goebbels egyik kedvelt olvasmánya volt. Mindazonáltal nem a török államfő magasztalásában nyilvánult meg leginkább az úgynevezett kemalizmusnak a nemzetiszocialista ideológiára gyakorolt sokrétű hatása, közismert, hogy a náci Németország számos egyéb „nemzetvezetőt” számon tartott hivatalos történetírásában a világ-történelem alakulására nagy hatást gyakorló történelmi személyként. A „kemalizmus” és az Új Törökország értelmezése, Mustafa Kemal hatalomtechnikája a Nagynémet Birodalom és a nemzetiszocializmus világképének formálásában mindazonáltal szembetűnően nagy jelentőségű volt.

A kor hivatalos közbeszédében és politikai diskurzusában a következőket emelték ki a török politikai elképzelésekből és gyakorlatból: 1. a nemzet egységesítése egy Führer irányítása alatt, majd az egységesült nemzet harcba vonulása; 2. a külső és belső ellenzék, illetve ellenfelek elpusztítása, egy tisztán nemzeti (völkisch) állam létrehozása; 3. egy modern állam építése (Aufbau) forradalmi reformok által; 4. revizionista külpolitika. Így a sikeres török függetlenségi háború történelmi tapasztalatként, követendő példaként szolgált. Hasonló párhuzamokat sugallt, hogy a tisztán nemzeti államot a görög és örmény ellenséggel való leszámolással teremtették meg. A hanyatló, kozmopolita, multikulturális Oszmán Birodalmat szembeállították a modern, virágzó, nemzeti Törökországgal. Példaként szolgált, hogy a szövetséges hatalmak által a törökökre kényszeríteni kívánt gazdasági rabszolgasors elleni küzdelem nyomán egy rohamosan fejlődő, ipari forradalmat megvalósító, „felvilágosult” Ankara képe jelent meg a híradásokban. A revizionista politika eredményei pedig nem korlátozódtak csupán a függetlenségi háborúra, hanem a montreux-i egyezmény ratifikációja 1936-ban (melynek nyomán a Boszporusz felett kizárólagos török ellenőrzés érvényesült), valamint az Alexandrettai szandzsák Törökországhoz csatolása 1938-ban újabb sikereket jelentett.

Ihrig megközelítése nem csupán a nemzetiszocialista ideológia vizsgálata szempontjából lehet kiemelkedően értékes a magyar történettudomány számára, hanem a két világháború közötti magyar-török diplomáciai, kereskedelmi és kulturális viszonyok értelmezésének tekintetében is.

Kránitz Péter Pál

CONTENTS

Researching the Empire in Russia (Zoltán Sz. Bíró)	503
<i>Studies</i>	
Gábor Gyóni: Russia as Empire: Territorial Expansion and Population of the Russian Empire	505
Zoltán Sz. Bíró: Being “Alien” in the Russian Empire: The Legal and Social Status of “Eastern” and “Western” Ethnic Groups	521
Ekaterina Pravilova: The Role of Internal Colonization in the Bureaucratic System of the Russian Empire	553
András Deák: Under the Sign of Inertia: Economic Modernization and Orientation Change in the Post-Soviet Space	575
Márta Font: Andreas the First and Yaroslav the Wise	607
Endre Sashalmi: The Coronation Medal as a Vehicle of Legitimation: Iconographic Analysis of the Coronation Medals of Four Empresses, Catherine I, Anne, Elisabeth and Catherine II	625
<i>Workshop</i>	
Alexandr Stykalin: The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet–Yugoslav Relations: Reflections on a New Documentary Book	645
<i>Book Reviews</i>	
From the Human Body to the Clockwork: Metaphors of State, and State-building (György Képes)	667
Atatürk and the New Turkey in the Nazi Imagination (Péter Pál Kránitz)	672
The French-speaking European Countries and Hungary at the Beginnings of the Cold War (Gusztáv D. Kecskés)	675

SZERZŐINK

Deák András, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet • Font Márta, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem BTK • Gyóni Gábor, PhD, tudományos munkatárs, ELTE BTK • Kecskés D. Gusztáv, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Képes György, PhD, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar • Kránitz Péter Pál, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Pravilova, Jekatyerina, egyetemi tanár, Princeton University History Department • Sashalmi Endre, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem BTK • Sz. Bíró Zoltán, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Sztikalin, Alekszandr, kandidátus, tudományos főmunkatárs, Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap